

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на Венко Иванов „Жилищната архитектура на столичния Търновград XII –XIV век“ за придобиване на научната и образователна степен „доктор“.

От проф. Станислав Станилов, доктор на историческите науки.

Всяко формулиране на тема за докторат веднага поставя въпроса за нейната актуалност. Терминът всъщност има много широко съдържание, най-важното от което в нашия случай е, че освен работата на Янка Николова в началото на седемдесетте години с приблизително същото заглавие, друга специална разработка в достатъчен обем няма. През изминалите от тогава десетилетия е натрупан огромно количество материал с всички проблеми, който предоставя една фрагментарно разработвана и коментирана материя. Отделните статии по тази тема само усложняват проблемите, поради субективизма на отделните изследователи. За това, съвсем на време и дори с известно закъснение, е зададена тази важна тема за разработка като дисертация за придобиване на научната и образователна степен „доктор“, а после и като монографично издание.

Дисертацията е предложена в монографична форма с общ обем от 216 с. в това число текст и цитираната литература 145 с. и 103 образа (43 графични плана и 60 фотоса). Елементарната проверка показва, че илюстрациите са здраво свързани с текста, което в археологията има голямо, понякога решаващо значение. Структурно е разделена на увод, четири глави и заключение. Самата структура е подчинена на принципа на низходящата градация, което ще рече от общото към частното: жилищата в градоустройството, планировка и архитектура на жилищата, вътрешно устройство и функция. Смятам, че това е максимално добрата структура, предвид принципа за достъпност до смисъла на текста. Самата тя зависи от спектъра на квалификацията у научния ръководител, което определя и неговия подход към материята. От друга страна, зависи и от обема информация, с която разполагат ръководител и докторант.

Работата започва с кратък увод, който има стандартен за подобни разработки характер. Там е обосновано формулирането на темата поставени са целите и задачите и е обоснован пътят за тяхното изпълнение.

Първата глава, озаглавена „Преглед на проучванията“ има характера на разказ, (сполучливо) разделен на три части, според отделните разположени във времето кампании. Те са добросъвестно разграничени и описани, при което авторът е подходил предпазливо по отношение качеството на техните резултати. В този смисъл тук отсъства (пропуснато е) необходимото пространно критично изложение. Трите периода категорично се различават по своята методика и най-вече по коментара, който достига сравнително съвършенство едва с последните публикации. Сепарирането има следния прегледен вид:

Ранен етап – от Освобождението до края на Втората световна война

Развит етап – от края на Втората световна война до Либералната революция

Съвременен етап – от Либералната революция до средата на двадесетте години на 21 век.

Може да се очаква, че всеки от тях ще получи критична оценка по отношение на приносите, като се има предвид мнението, как една публикация може да не е принос, а само информация, докато приносът се съдържа в коментара, най-вече в неговото качество. Тази оценка присъства, макар и фрагментирана - представена е в развитие и справедливо ще е да се каже, че в хода на изследването, също има бележки върху качеството на публикациите има главно във връзка отделни проблеми. Но са правени мимоходом, без анализ, само с констатации. Авторът и неговия ръководител така разбират научната коректност, така са постъпили, в което не може да има нищо осъдително.

Втората част е озаглавена **„Жилището в градоустройствената схема на столичния Търновград“**.

Текстът представлява анализ на наличния градоустройствен план на средновековно Търново. Обръщам внимание на употребата на изрази „планова схема“, който е много популярен, но всъщност безмислен, защото план и схема означават едно и също... Много пъти съм питал различни колеги включително и архитекти за разликата, но не съм получил приемливо обяснение.

Изброени са, според наличната информация, различните части на археологическата агломерация, назовани може би справедливо по различен начин. Всъщност, те наистина не са равнопоставени по смисъла на своята функция, защото двата „градоформиращи“ комплекса - Царевец и Трапезица - не са сравними с останалите части на града. В определен момент от неговото развитие (втората половина на 14 век) те могат да бъдат означени и като негови Цитадели с необособени части, а останалите само като квартали или само като подградия. Подобни разсъждения щяха да бъдат по-валидни при едно равномерно проучване на формулираните в дисертацията части, но сега явно е правомерна различната терминология: крепости, квартали, подградия. Равномерността, системността в археологията на живия град на практика едва ли е възможна.

В тази част, написана със старанието да се изследва планировката в развитие, най-ценното, според мен, е акцентът върху комуникациите. Текстът несъмнено превъзхожда правените във времето опити за подобна характеристика и представлява важен принос в изучаване на средновековното градоустройство в Югоизточна Европа.

Струва ми се, че наличната информация дава възможности за още по развит коментар, макар, че и в този вид въпросното слово остава най-доброто в българската средновековна археология. Отбелязвам, че при издание на дисертацията в монографична форма такъв коментар трябва на всяка цена да бъде решително разширен.

Текстът на това място от изследването и съдържа коментarii, в които са изложени наблюдения, непознати в досегашните публикации, достигащи проблема. Като пример могат да се посочат констатираните разлики в градоустройството на Царевец на Трапезица – „редови“ и „гнездови“ принципи. Или пък, измененията в качеството на гражданските строежи във времето, което е много ценно наблюдение и има своите обяснения...

Третата част на изследването е озаглавена **„Планировка и архитектура на жилищата в средновековно Търново“** би трябвало (и ще бъде далече по-точно) да стане **„Характеристика на останките от жилищното строителство в средновековно**

Търново“. Аргументът е, че тези останки ни позволяват да се изследва архитектурата, което предполага достатъчно обеми т. е. изследването касае главно планировката, макар тя също на места е доста разрушена. Тук в полза на читателя с различна квалификация е боравенето с квадратурата на жилището, не с неговите размери. Съвременният „консуматор“ на археологическа продукция много по-лесно ще си представи функционалността на пространството, когато то е измерено/фиксирано в квадратни, а не в линейни мерки.

Това всъщност е главната част от доктората, където авторът е направил подробен коментар на „елементите“ на жилищното строителство. На 23 страници в много сбит текст, са изложени в класификационен порядък всички забележими при археологическото проучване емпирични т.е. подлежащи на проверка факти. В основата лежи класификацията на проучените останки, която има елементарен характер но на би могла да бъде друга поради същината на средновековната култура през 12 – 14 век. Тя е направена според *броя на помещенията, според планировката и според квадратурата*. Забележим е акцентът върху жилищата с по-голяма площ, тъй като за тази страна от бита на средновековната българска аристокрация (?) информацията (изворова и археологическа) е съвсем оскъдна.

Иначе характеристиката, направена много скрупулъзно, има достатъчно приносен характер. Достатъчно е например да се обърне внимание на констатацията за значителната разлика при организация на пространството във Търново и проучваните византийски градове. Става дума, че там жилищните сгради има дворове, у нас няма, която констатация срещам за пръв път в изследване културата на Второто ни царство. Друг принос е акцентът върху устройството на покривите, който е направен на базата само на косвени данни т.е. липсата на керемиди в културните отлагания, по сравнение с наличието на такива в останките от византийските градове.

Не особено предпазливо е изложено разсъждението за употребата на сантрачи. Докато от една страна теренните изследвания съвсем сигурно документират тази метод на строителство с ломени камъни, от друга те са малко и недостатъчни да се пледира за широката употреба на дървото по този начин. Вярно, че масовата употреба на сантрачи във Велико Търново е засвидетелствано при крепостните стени, обаче в зидането на ломен камък и кал не е много срещано явление и в другите проучвани градове на Второто Царство. Що се отнася за следите от паянтови постройки, където конструкцията е изцяло от дърво, те несъмнено са автентични и сравнително много пъти засвидетелствани, което с красноречиви примери от отбелязано в дисертацията.

Последната четвърта част е озаглавена **„Вътрешно устройство и функционална натовареност“**. Тук имам бележка по формулиране на заглавието: „Функционална натовареност“ на какво? На вътрешното устройство или на жилището изобщо? Терминът „натовареност“ по смисъла на хуманитарното знание се употребява в етнологията, струва ми се, че в нашия случай ще бъде по разбираемо да остане само функция. Според мен в едно бъдещо издание работата само ще спечели ако има текст който да има коментар на въпроса За какво служи жилището на търновския гражданин в този му вид? Само да спи в него ли? Имали значение за функцията мястото на жилището в градската агломерация на столицата?

Анализът на останките от вътрешното устройство на жилищата е много неблагодарна работа и още по неблагодарно е да се коментира функцията на това устройство. В предложения текст е забележимо участието на малко на брой детайли от „устройството“ и то, открити и проучвани, в доста компроментиран вид. Същото е и с илюстративния материал – оскъден до крайност или просто липсва. Причина за това последното е свободната интерпретация на резултатите от теренната работа при различните изследователи и особено липсата на графична документация.

Авторът правилно е класифицирал базата информация по видове – отоплително съоръжение, изба, домашни хранилища, ниши, ями, стълбища. Емпириката обаче, е толкова скромна, че читателят трудно си представя образността (реконструирани структури) на коментара. Така, при отоплителните съоръжения възниква въпросът: След като заключението е, че в повечето случай те се намират на обитаемия горен етаж, каква е тяхната форма, след като правомерно се твърди, че този етаж е дървено-глинен т.е. поддатлив на пожари. Защото във Византия пък и в католическа Европа често е употребяван уредът, означаван с турската дума мангал т. е. преносимо желязно или керамично огнище (на гръцки μαγκάλι, на немски das Kohlenbecker, на френски brasero). Терминът има българска форма „жарник“ употребима през Възраждането, която несъмнено има старобългарски произход. За съжаление останки от подобен артефакт в археологията на Второто ни царство за сега не са идентифицирани. По нататък в категориите - изба, домашно хранилище, ниши, (стопански) ями - попадат твърде оскъден брой, интерпретирани с тези термини останки. Същото се отнася и за стълбищата, важен елемент от архитектурата. Акцентът върху дървените устройства е напълно правомерен, защото вътрешни и външни дървени стълбища се използват в народната гражданска архитектура масово до и през Възраждането.

Функционална организация. Този термин означава без съмнение класификация според социалната принадлежност на обитателите, в смисъл мястото им в обществото според начина по който осигуряват своето битие. Теоретично би трябвало да се идентифицират жилищата на търновските граждани според техните стопански дейности (професионален принцип) – казано най-общо занаятчии, търговци, аристокрация. После, според тази идентификация, те да формират квартали със съответната спецификация. Оказва се обаче, че от една страна постройките, които могат да се идентифицират по този принцип са твърде малко, а от друга – тяхното разположение не подсказва формирането на квартали в такъв ред. Според мен, авторът правилно обяснява този факт с начина, по който се формира градската среда на последната от българските средновековни столици. Отначало се застрояват свободните площи около дворцови и църковни сгради, после кварталите се разрастват. Така максималната застройка се получава през втората половина на 14 век. Интересното тук е, че в много случаи „движими“ следи от производство са открити при помещения, в които няма следи от няма „недвижими“ следи от него.

Заклучението

Заклучението на дисертационните трудове обикновено се състои от изводите, които всъщност представят неговите резултати. В случая с рецензируемата работа, повечето от тези изводи са в текста и контекста на отделните части на изследването. Така

заклучението, в известен смисъл, резюмира, добре формулираните в основния текст и неговия контекст, изводи на автора. Аз не смятам това за грешка или слабост на работата, според мене може и така. Дори може да се каже, че е рационално, изводите да са по-близо до базата и коментара.

Становище на рецензента:

Дисертацията отговаря напълно на необходимостта от подобно изследване в българската средновековна археология. Тя е структурирана във форма, най-задълбочена и същевременно най-достъпна за широк кръг от читатели, изкушени професионално или не, от максимално обемни познания за културата на Второто българско царство. Докторантът е обработил огромно количество емпиричен материал, успял е да го организира в напълно достъпен и четим вид и същевременно е извел необходимите очаквани и неочаквани факти от нейната същност. В тази си форма изследването съответства и на законовите изисквания за присъждането на съответната научна и образователна степен. С това препоръчвам на научното жури да предложи на почитаемия Научен съвет на НАИМ - БАН да избере Венко Иванов Иванов за „доктор“ по професионалното направление 2.2 (История и Археология).

Проф. Станислав Станилов

София 06.08.2026